

Mirko Bulat

NOVI RIMSKI NATPISI IZ OSIJEKA

Antički natpisi iz Osijeka (rimska Mursa) objavljuju se već više stotina godina¹, a njima su se bavili mnogi istaknuti naši i strani povjesničari, arheolozi i epigrafičari. Stotinjak pronađenih natpisa, u raznom stanju očuvanosti, većinom pisanih latinskim jezikom, pružilo nam je mnoga znanja o rimskoj Mursi, njenim stanovnicima, povijesti i pravnom položaju, odnosno gradskom uređenju. Mnogi ranije nađeni natpisi iz Osijeka ušli su i u neke kapitalne popise rimskih natpisa, tako u Katančićev Istri adcolarum geographia vetus², Mommsenov CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum) III³, Dessauove Inscriptiones latinae selectae⁴, i druge⁵, a neke sinteze osječkih natpisa dali su i J. Brunšmid⁶ i D. Pinterović.⁷ Mnogi su nakon objavljivanja tokom vremena nestali, tako da im je spomen u ranijim publikacijama jedini trag koji se sačuvao.⁸ Većina preostalih čuva se u Muzeju Slavonije u Osijeku, ali ih dosta ima i u Arheološkom muzeju u Zagrebu⁹, te pojedinačno u nekim drugim muzejima i zbirkama.¹⁰

Osnivanjem stručnih publikacija u Osijeku — Zbornika Arheološkog kluba »Mursa« I, Osijek 1936, a zatim Osječkog zbornika, kao glasila osječkog muzeja (broj I/1942 — Gradski muzej Osijek; od broja II—III/1948 — Muzej Slavonije Osijeka),

1. Prva dva natpisa iz Osijeka, odnosno Murse, objavio je još Marc Antonio Pigafeta u Londonu 1585, u svom Putopisu u Carigrad 1567. godine, preštampanom u Starinama JAZU, knj. XXII, 1890, str. 185; radi se o dva davno izgubljena natpisa, CIL III 3289 i 3290, koja su Turci dovukli s obližnjih ruševina Murse i uzidali nad jednom od kapija turskog Osijeka srušenom krajem XVIII st; vidi i D. Pinterović. Prilog topografiji Murse, Osječki zbornik (dalje OZ) V, 1956, str. 55, i bilj. 3 i 4.

2. M. P. Katancsich, Istri adcolarum geographia vetus, I, Budae 1826, str. 367 dalje, brojevi 19, 21, 69, 119, 232, 233, 286, 287, 365, 388, 417, 429, 430, 462, 463, 468, 483, 489, 525 i 554; neke od njih je Katančić objavio još u svojoj Dissertatio de columna miliaria ad Eszekum reperta, prvo izdanje Osijek 1782, i drugo Zagreb 1794. godine.

3. CIL III 3274—3291, 6451, 6469, 10264—10273, 10648—10650, 13363, 15140—15147

4. H. Dessau, Inscriptiones latinae selectae, Vol. II, Pars I, Berolini 1906, br. 5600=CIL III 3288

5. H. Liebl, Epigraphisches aus Slawonien und Süd-Ungarn, Jahresh. des Öst. Archäol. Inst. in Wien, III, 1900, Beibl. str. 97—104.

6. Brunšmid, Colonia Aelia Mursa, Vjes. hrv. arheol. dr. n. s. IV, 1900, str. 21—42, passim.

7. D. Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978, passim.

8. Nestao je dobar dio onih koje je objavio Katančić, tako CIL III 3274, 3278, 3279, 3284, 3285, 3287, 3289, 3290, zatim 10268 i 13363, i još neki kasnije nađeni, koji nisu ušli u CIL; nestao je i Katančićev miljokaz CIL III 3736 i miljokaz CIL III 10649.

9. U Arheološki muzej u Zagrebu došli su u prošlom stoljeću CIL III 3283 i 10265, a početkom ovog stoljeća ara Silvanu, nadgrobni spomenik i miljokaz iz Podravlja, vidi V. Hoffiller, Novi rimski kameni spomenici u Osijeku, Vjes. hrv. arheol. dr. XII, 1912, str. 1—7, brojevi 3, 5 i 6; te dvadesetih godina ovog stoljeća dva natpisna kamena, vidi D. Pinterović, Nepoznati rimski natpisi iz Osijeka, OZ XVI, 1977, str. 91—95.

10. U Janus Pannonius Muzeumu u Pečuhu nalazi se Kapeljanov natpis CIL III 3282, Fülöp F. — SZ. Burger A., Pécs római kori köemlékei, Dunantuli dolgozak 7, Pécs 1971, str. 30, kao i žrtvenik Virtuti et Honori, CIL III 3307=10285, za koji je Katančić, o. c. br. 119, mislio da je iz Osijeka, ibid. str. 19; u Budimpešti mala ara Oratiusa Proculusa, A. E. Brlić, Prvi doprinosi iz Hrvatske budimskom muzeju, Zbornik Arheološkog kluba Mursa, Osijek 1936, str. 64, te u Vojvodanskom muzeju u Novom Sadu nadgrobna stela Nigera, CIL III 3286, koji je tamo dospio restitucijom iz Mađarske iza rata.

jek), osječki su se natpisi počeli objavljivati u tim publikacijama.¹¹ U zadnje vrijeme pojavio se na više mjesta u Osijeku i bližoj okolici veći broj raznih kamenih spomenika s natpisima, od kojih su neki objavljeni u lokalnoj štampi¹², a neki u drugim publikacijama¹³, dok je većina ostala još neobjavljena. Ovdje ćemo obraditi samo ove posljednje i one objavljene u lokalnoj štampi.

Spomenute novootkrivene natpise obradit ćemo po kronološkom redu nalaza, odnosno po datumima otkrića, s tim da ćemo na kraju dati i jedan manji, ranije došli, a dosad neobjavljeni, natpis. Natpisi na drugim materijalima — uglavnom keramici i terra sigillati, bi će predmet posebnog rada. Prelazimo na opis novo nađenih natpisa.

1. Lijeve gornji ugao are od vapnenca, nađen kod rušenja zgrade u Tvrdi, Ulica Nikole Demonje 24, u travnju 1976. godine, kamo je vjerojatno donesen ranije s područja Donjega grada Osijeka, istočno od Tvrdje. Odbijen je s desne i donje strane, dok je gore s lijeve strane i straga grubo oklesan. Gore je bio (a vjerojatno i dolje) bogato profiliran, te je predstavljao uobičajeni tip are iz Murse. Od natpisa (koji nije bio uokviren) sačuvali su se, i to nejednako, samo počeci četiri retka, kako slijedi:

I(ovi).O(ptimo)/.M(aximo)/
P(ublius).SPE/RATVS?/
SEM/PRONIVS? /
P/ /

Posvete Jupiteru Najboljem Najvećem dosta su brojne u Mursi¹⁴, kao i prapomenom Publius, koji je imao i osnivač kolonije Murse car Hadrijan; nomen gentile

11. Zbornik Arheološkog kluba Mursa-Brlić, I. c.; OZ VI, 1956: D. Pinterović, Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Murse i okolice, str. 29—31, str. 37—38, i str. 41—42; napominjemo da je kod ovog posljednjeg u trećem retku na kraju krivo pročitano I mjesto L, te je tako D. Pinterović došla do krivih zaključaka; u uvodu, str. 23—25, dani su neki podaci o osječkim spomenicima do 1956. godine, no i tu je do danas došlo do nekih promjena, tako je Mucijanova ara Herkulu, CIL III 6451=10266, vraćena iz Budimpešte u Osijek, a Nigerova stela je dospjela u Novi Sad; OZ VII 1960: M. Bulat, Dva nova rimska natpisa u Muzeju Slavonije, str. 13—15 (samo prvi, ara Jupitru od M. Aurelija Kokceja Eutihijana je iz Osijeka); isti, Spomenici Mitrinog kulta iz Osijeka, str. 5—11, mala ara Mitri od poduzetnika Antonija Barbila; D. Pinterović, Mursa za dinastije Severa, str. 17—24 — ulomak natpisa u čast Septimija Severa, ulomak drugog natpisa također u čast Septimija Severa i njegovih sinova, već ranije objavljen (CIL III 10269), treći također već ranije objavljen (CIL III 15143), četvrti ara Dunavu i Dravi iz Aljmaša, i peti ulomak natpisne ploče u vezi obnove mosta, nađen 1937. kod stupova tog mosta u Dravi; OZ IX—X, 1965: D. Pinterović, Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga? — str. 61—74, detaljnije o natpisu u čast Septimija Severa; OZ XI, 1967, M. Bulat — D. Pinterović, Novi rimski natpisi iz Osijeka, str. 87—93 (četiri nova natpisa iz Osijeka, jedan iz Kostolca u Srbiji, i pet iz Osijeka, ranije nađenih, a dosad većinom nepubliciranih); OZ XIII, 1971, M. Bulat — D. Pinterović, Novi rimski natpisi iz Osijeka i okolice, str. 101—116 (četiri are iz Osijeka, jedna iz Kopačeva, jedna iz Klise, jedan ulomak sarkofaga iz Kolodvara, i jedan ulomak počasnog natpisa u čast careva Konstansa i Konstancija iz okolice Belog Manastira); OZ XVI/1977: M. Bulat, Nalazi s donjogradskog Pristaništa u Osijeku, str. 33—34, ulomak nadgrobnog natpisa nekog vojnika legije II Adiutrix, i ulomak jedne are Liberu, spomenut već u OZ XI, D. Pinterović, Nepoznati rimski natpisi iz Osijeka, str. 91—95 ulomak nadgrobnog natpisa u privatnom posjedu, i dva već spomenuta u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

12. Naši brojevi 2 i 3.

13. M. Bulat, Novi podaci o antičkim Cibalama, Godišnjak, 8, Vinkovci 1979, str. 263—267 — ara Jupitru iz okolice Dalja od M. Aurelija Kvintilijana, dekuriona kolonije Cibala; isti, Rimski natpis iz Osijeka s imenima Cibaličana, Godišnjak, 9, Vinkovci 1980, str. 223—228 — ulomak počasnog natpisa, nađen krajem 1974. godine u iskopu za novu bolničku kuhinju u Osijeku, koju su postavili Marko Ulpije Florentin (?) i Marko Vinicije Amantin (?), Funkcioneri kolonije Cibala, sa nekim Kokcejem iz Murse?; čitanje je nesigurno zbog slabe očuvanosti natpisa; treći je mali ulomak nadgrobnog natpisa nekog Kvinta Nonija (?), rodom iz Liburnije, koji je služio kao stepenica u crkvi sv. Križa u Tvrdi, gdje je nađen kod popravka stubišta 1976. godine; predan u štampu za Sašelov zbornik.

14. Dosad je iz Osijeka poznato (zajedno sa ovom i drugima koje slijede) ukupno 17 žrtvenika posvećenih Jupitru Najboljem Najvećem, i još dva koja su posvećena i Junoni i Minervi.

SPE/RATVS?/ nije dosad poznat iz Murse, kao ni cognomen SEM/PRONIVS?/.¹⁵ Od slova na početku četvrtog retka sačuvali su se samo gornji dijelovi, zapravo neznatni ostaci, koji nam ne dopuštaju nikakvo dalje zaključivanje, osim da se tekst morao na kraju završavati nekom od uobičajenih formula o ispunjenju zavjeta. Slova su vrlo lijepa i brižljivo izrađena, a posebno je uočljivo da se lučni dio kod slova »P« ne spaja s okomitom linijom. Ligatura nema, male trouglaste interpunkcije bile su iza »I« u prvom, te »P« u drugom retku.

Uzimajući sve navedeno u obzir možemo zaključiti da je aru postavio neki ugledniji građanin Murse, možda i funkcionar kolonije, polovicom II. st. n. e.

Sačuvane dimenzije: visina 64,5, širina 18, debljina 37 cm. Visina slova: 6,9 do 6 cm.

Inv. br. 12742; t. I, 1.

L i t e r a t u r a :

M. Bulat, Neobjavljeni ulomak Jupiterovog žrtvenika iz Osijeka, Glasnik slavonskih muzeja, n. s. I., studeni 1980, str. 30—31.

2. Gornji dio manje pravokutne stele, jednostavne izrade, s portretima bračnog para u maloj niši gore, i ostatkom natpisnog polja između dva stupića dolje. Nađen je u iskopu za dječji vrtić u Opatijskoj ulici (na južnom kraju grada, izvan urbanog dijela Murse), u svibnju 1978, bez bližih podataka, osim da su u blizini nađeni razoreni i opljačkani rimski grobovi od seskvipedala. Taj položaj bi ukazivao na cestu Mursa—Cibalae (negdje u blizini), uz koju se prostirala južna nekropola Murse. Loš rupičasti vapnenac (od kojega je stela izrađena) jedan je od uzroka sumarne izvedbe reljefnih portreta (poprsja) bračnog para, lijevo supruga s dinjastom frizuricom, desno supruga s brkovima i bradom, dok je odjeća kod oboje označena s nekoliko linija. Suprug je imao na desnom ramenu manju fibulu, a supruga možda neki privjesak na vratu.

Natpisno polje uokvireno je sa strana malim stupićima, izlizane površine, sa jako stiliziranim kapitelima, a sačuvana su tri retka u potpunosti; četvrti je ozdo djelomično oštećen, dok su od petog sačuvani neznatni ostaci.

Sačuvani tekst natpisa glasi:

D(is) M(anibus)
P(ublio) AEL(io) VALENO
ET BITVTIAE MA
RCELLINAE VXO
/RI PIENISSIMAE ???/
/.....!

Slova su duboko uklesana, bez znakova interpunkcija i ligatura, a pokazuju znatne deformacije kapitale, karakteristične za treće stoljeće, naročito slovo »A«, koje ima i neke kurzivne karakteristike. Četvrti redak je u sredini odozdo oštećen (na mjestu gdje je ta ploča, inače gore i sa strana ravna, prebijena), dok su od

15. Iz Slavonskog Broda je odavna poznata ara Jupiteru Depulsoru od Marka, vilika dispensatora Sperata, CIL III 3269; za najnovije čitanje tog natpisa vidi D. Pinterović, Nepoznata Slavonija, Osječki zbornik XIV—XV, 1973—1975, str. 127—128; po L. Barkóczy, The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, Acta Archaeol. Acad. Scient. Hung. XVI, 3—4, 1964, str. 324, cognomen Speratus se prije Marka Aurelija pojavljuje kao domaće ime: poslije Marka Aurelija poznat je, osim iz Slavonskog Broda još iz Karnuntuma, Püßszanto u Mađarskoj, i iz nepoznatog mjesta u Panoniji; Sempronius je kao nomen gentile poznat iz Siska i Brigecija (O-Szőny u Mađarskoj) — L. Barkóczy, o. c., str. 303; možda bi se i nomen gentile dedikanta are Silvano Ma(gno?) iz vinograda na obali Drave istočno od Osijeka 1909. godine, sada u Arheološkom muzeju u Zagrebu V. Hoffiller, o. c., — br. 3 (vidi bilješku 9), mogao dopuniti sa Sempronius?

završetka petog retka, gdje je vjerojatno bila neka uobičajena fraza, sačuvani neznatni ostaci gornjih dijelova slova. Natpis je, vjerojatno, završavao nekom uobičajenom formulom.

Portretne crte prikazanih pokojnika i njihova imena ukazuju na domorodačko porijeklo: kod supruga praenomen i nomen gentile ukazuju da je neki njegov predak dobio građansko pravo od cara Hadrijana¹⁶, dok mu je cognomen Valenus neobičan, i ne pojavljuje se ni u Mursi, ni u Panoniji; kod supruge je prvo ime vjerojatno domaćeg porijekla¹⁷, dok je drugo rimsko. Sve navedeno ukazuje da spomenik možemo datirati oko polovice III. stoljeća, i treći je takav s našeg terena.¹⁸

Sačuvane dimenzije: visina 59, širina 51, debljina 16 cm. Dubina niše oko 5 cm, visina portretnih poprsja oko 23 cm. Sačuvana visina natpisnog polja 30, širina 35 cm, visina slova u prvom retku 4,5, u ostalim 3,5 do 4 cm.

Inv. br. 16704; t. I., 2.

Literatura:

M. Bulat, Novi portreti Mursijaca, Glas Slavonije, 5. lipnja 1978, str. 8.

3. Velika ara od vapnenca, gore oštećena, na masivnoj kockastoj bazi, gore i dolje bogato profilirana, straga neobrađena. Nadena je na oranici južno od Donjega grada, blizu raskršća stare i nove Tenjske ceste, pod pobliže nepoznatim okolnostima, nedaleko mjesta nalaza ranije navedenog spomenika, u srpnju 1981. godine. Natpisno polje je sa strana uokvireno, a gore ima noričko-panonsku volutu, kakvu sa terena Murse ima još samo jedna ara.¹⁹ Slabo sačuvani natpis od šest redaka (od kojih su prva dva gotovo potpuno uništena zahvatom pluga, od čega potječe i kosa udubina preko gotovo čitavog natpisnog polja) bio je i uklesan razmjerno slabo. Nepravilna slova u neravnim redovima, između kojih gotovo i nema razmaka, odaju nemaran rad klesara kasnijeg rimskog doba, vjerojatno oko polovine III stoljeća.

Tekst glasi:

? D(eo). I(nvicto). M(ithrae)?

//////

AVG(usti). N(ostri)

DISP(ensator). PRO

SE.ET.SVIS

V(ivis?). V(otum) P(osuit). L(ibens). M(erito)

Posveta Nepobjedivom bogu Mitri, nije sigurna, jer je taj redak, kao i slijedeći, oštećen plugom. Zbog toga se i ono najvažnije (ime carskog dispensatora, prve takve ličnosti iz Murse), nije sačuvalo. Zbog lošeg rupičastog vapnenca, od kojeg je ara izrađena, teško je čitljiv ostatak natpisa, posveta za sebe i svoje, sa neuobičajenom završnom formulom, gdje smo prvo »V« pokušali razriješiti sa »vivis«.

16. J. Brunšmid, o. c., str. 24; L. Barkóczy, o. c., str. 224.

17. Gronovszky, Nomina hominum Pannonica certis gentibus assignata, Diss. Pann. I, 2, Budapest 1933, ima žensko ime Bitua, kojem je srodno, po našem mišljenju Bitutia, koje može biti keltsko ili panonsko; za panonska imena ispor. R. Katičić, Narodi i jezici antičke Slavonije, Revija, 3/1968, Osijek, str. 46—52.

18. Prvi nadgrobni spomenik s reljefom bračnog para iz Osijeka je CIL III 3283, sada u Arheološkom muzeju u Zagrebu (v. bilj. 9); drugi — ulomak gornjeg dijela takve stele, kojoj se natpis nije sačuvalo, je također u Zagrebu, V. Hoffiller, o. c.

Ara, datira oko polovice III stoljeća.

Dimenzije: visina 127, širina 60, najveća debljina (baza) 0,44; visina natpisnog polja (sa okvirom) 47, širina 43,5 cm; visina slova oko 4 cm.

Inv. br. 17149, t. II, 1.

Literatura:

M. Bulat, Poseban rimski žrtvenik, Glas Slavonije, 26. IX 1981, str. 10.

4. Mala ara od vapnenca, razmjerno niska i široka, s niskom bazom i jednostavnom profilacijom odozdo, te plitkom kvadratičnom udubinom odozgo u sredini, i uobičajenim valjkastim »gužvama« s rozetom »sprijeda, sa strane gore. Ovdje je uobičajena profilacija sprijeda raščlanjena tako da je uski obli dio ispod korniča dvostrukim vertikalnim urezima podijeljen na šest malih valjčića, dok je nešto šira i niža površina iznad natpisnog polja ukrašena s dosta nepravilno urezanom peterostrukom valovnicom, čime su se iznad i ispod nje dobila mala poluovalna polja, koja su s donje strane različito oblikovana. Inače je čitava površina — pa i straga — zaravnjena i oklesana zubačom, pa čak i natpisno polje. Ara je gotovo potpuno čitava, neznatno su oštećeni donji uglovi. Nađena je prilikom velikih iskapanja na južnoj strani Trga Vladimira Nazora (danas Vijenac narodnih heroja Slavonije), ljeti 1982. godine u iskopu B—9, unutar temelja neke zgrade.²⁰

Natpis je uklesan u šest redaka, s tim da su slova u prva tri i u zadnjem retku veća i pravilnija, dok su ona u četvrtom i petom retku manja i nepravilna, gotovo rustikalno izvedena. Gotovo čitavo natpisno polje pokriveno je grubom vapnenom prevlakom, što je dodatno otežalo čitanje. Natpis glasi:

« SILVANO
 « DOMESTIC
 « O SAC(rum)
 « ABASCANTVS EN
 « COLPI AVG(usti) DISP(ensatoris)
 « V(i)L(i)C(us)

Završno O iz drugog retka zbog loše odmjereneog razmaka prebačeno je na početak trećeg retka, dok prave teškoće počinju u četvrtom i petom retku, koji su ispisani gotovo rustikalnim slovima, a i površina je nešto oštećena. Drugo slovo u četvrtom retku moglo bi biti i »D«, ali smo se prema analogijama iz Ebersdorfa, Brigetia i Aquincuma²¹ odlučili za »B«. Na kraju te riječi kod dolje oštećenog slova poprečna hasta govori za »T«, a ne »I«, pa tako čitamo Abascantus. »EN« na kraju tog retka s COLPI na početku idućeg dalo bi ime carskog dispensatora (upravitelja nekog carskog imanja) »Encolpius«. Analogiju za slično ime imamo iz Intercise u susjednoj Mađarskoj, gdje se neki Encolpio pojavljuje na nadgrobnom spomeniku Marka Marija Marina, dekuriona inače nepoznatog municipija Volg...²² VLC u zadnjem retku razriješili smo sa »villicus« — naziv roba-upravitelja imanja. Tako bi smisao natpisa bio da je Domaćem Silvanu aru posvetio neki Abaskant,

19. Ara Jupiteru, Junoni i Minervi, Bulat — Pinterović, Novi rimski natpisi iz Osijeka, OZ XI, 1967, str. 91, sl. 9. Ovdje bi napomenuli da sudeći prema jednom ranijem prijepisu ime dedikanta nije bilo Magnus, nego Firminus.

20. Z. Bojčić — M. Bulat, Mursa, Donji grad Osijeka — rimska kolonija, Arheološki pregled 24, Beograd 1985, str. 88.

21. L. Barkóczy, o. c., str. 304; oslobođenika Abaskanta spominje 95. ili 96. godine pjesnik Stacije, cit. po N. Cambi, Atički sarkofazi u Dalmaciji, Split 1988, str. 7.

22. L. Barkóczy, o. c., str. 350.

vilik carskog dispensatora Enkolpija, kojemu je vjerojatno — ako se nije radilo o malom svetištu Domaćeg Silvana — inače već poznatog iz Murse²³ — i pripadala zgrada u kojoj je ara nađena. — Ligatura i interpunkcija nema; vjerojatno II — III st.

Visina 60, širina 37(30) debljina 20,5(17,5), visina natpisnog polja 31, visina slova u prva tri retka oko 3,7, u četvrtom i petom oko 2 i u šestom oko 3 cm.²⁴
Inv. br. 19621, t. II, 2.

Literatura:

Z. Bojčić—M. Bulat, Mursa, Donji grad Osijek — rimska kolonija, Arheološki pregled 24, Beograd 1985, str. 88.

5. Velika ara od bijelog mramora, sa reljefnim figurama Junone i Minerve sa strana. Natpisno polje i bočni prikazi uokvireni su tordiranim stupićima sa stiliziranim korintskim kapitelima; a gore i dolje su višestruke stepenaste profilacije. Sasvim gore je skoro kvadratična ploča, odozgo grubo oklesana kao i stražnja strana are; sa strana te kvadratne ploče su uobičajene valjkaste »gužve« ukrašene plitkim valovitim urezima, dok su sprijeda vjerojatno bile rozete. Sav ukras prednje strane je, vjerojatno, još u rimsko doba otklesan; osim toga, u visini prvog reda sa strana uklesane su pravokutne udubine s dubljim kvadratičnim krajevima. Čitava prednja površina are je tamne boje od nataloženih kemikalija,²⁵ Nađena i izvučena kod niskog vodostaja Drave 1983. godine uz ostatke drugog stupa rimskog mosta sa baranjske strane. Poravnana prednja površina i spomenuta udubljenja sprijeda gore, koja su oštetila prvi redak natpisa, ukazuju da je ta ara vjerojatno još u antičko doba dopremljena s mjesta svog prvotnog postavljanja na most radi korištenja u neke praktične svrhe.

Dat ćemo kraći opis reljefnih figura sa strana. Desna figura — Junona, u dugoj haljini i s velom preko kose, ima žrtvenu zdjelicu u spuštеноj desnici, dok se podignutom ljevicom oslanja o koplje; lijeva figura — Minerva također je u dugoj haljini s egidom i glavom Gorgone na prsima, stoji na nekoj vrsti malog horizontalnog podnožja, na glavi ima šljem s perjanicom, podignutom desnicom oslanja se o koplje, a spuštenom ljevicom drži ovalni štiti uz lijevu nogu; visina im je oko 42 cm.

Natpis glasi:

/I(ovi)/ O(ptimo) M(aximo)
/PR/O SALVTE
C(ai). IVL(ii). AGATHO
PI. C(onductoris). F(errariarum). PANNO
NIAR(um). ITEMQ(ue)
PROVINCIIAR(um).
TRANSMARINAR(um).
GAMICVS. ARK(arius)
V(otum). S(olvit). L(ibens) M(erito)²⁶

23. CIL III 3276.

24. Gotovo identičan valoviti ukras kao na gornjem dijelu naše are nalazi se na steli iz Celja, iz sredine drugog stoljeća — V. Kolšek, Dolga pot Euhodije, Arheol. vestnik XIII—XIV, Ljubljana 1962—1963, str. 487—490, sl. 1.

25. Ostali dijelovi are, koji su bili ukopani u mulju, su pošteđeni od toga taloga; kamen izvučen s tog mjesta 1937. godine (v. bilj. 11, OZ VII) nije još bio time zagaden.

26. Zahvaljujem dr. Ivi Bojanovskom iz Sarajeva na ljubeznim sugestijama u vezi tumačenja tog i idućeg natpisa.

Naknadno je oštećen prvi red tako, da se od posvetne formule Jupiteru Najboljem Najvećem sačuvalo samo slovo O i dio slova M, dok je na kraju trećeg reda djelomice oštećeno slovo O, a na kraju četvrtog je isto slovo potpuno nestalo. Mali trokutasti znakovi interpunkcije ne pojavljuju se svagdje, gdje bismo ih očekivali; nalazimo ih na početku trećeg retka, zatim u četvrtom retku iza C i F, na sredini petog retka, a da li je bio i u drugom retku iza »PRO«? — nije sigurno zbog manjeg oštećenja na tom mjestu. Ligatura ima razmjerno dosta, i to T i E u »SALVTE« u drugom, I i A u »PROVINCIIAR(um)« u šestom te M i A, R i I i N, A i R u »TRANSMARINAR(um)« u sedmom retku, dok je u osmom retku ubačeno malo v u C u »GAMICVS«, i na kraju je dodano malo k u »ARK(arius)«. Dok se slova u prvom retku približuju klasičnom uzoru, dotle su ona u ostalim recima više izdužena, što odaje nešto kasnije razdoblje.

Ovaj vrlo interesantan i značajan natpis dao je prve podatke o ispostavi konduktora (zakupnika) rudnika i ljevaonica željeza (ferraria) u Mursi, odnosno o jednom njenom službeniku (blagajniku) robu Gamiku. Doduše, na jednom natpisu pojavljuje se arkarius Festinus, rob konduktora publici portorii (carine) Tita Julija Saturnina²⁷, pa bismo mogli pretpostaviti da je Gamik radio u dosad nepoznatoj carinskoj stanici u Mursi. Gaj Julije Agatop, za čije je zdravlje Gamik posvetio ovu aru Jupiteru, poznat je, također, kao conductor ferrariarum, na jednom natpisu iz 201. godine iz Ljubije (nađen je u rudokopu, na šestoj etaži revira Brdo)²⁸ Ako usvojimo prvu varijantu, onda bi Gamik mogao biti blagajnik (ili upravnik) u njegovoj ispostavi u Mursi, vjerojatno sa zadatkom da »plasira« željezarske proizvode iz Ljubije u Mursi! Da li je i u Mursi bio kakav pogon (fornaces), u kojem bi se predaivalo sirovo željezo iz Ljubije ili nekog drugog rudnika, za sad nije poznato.²⁹ Interesantno je da je Agatopova ara iz Ljubije, najstariji spomenik, i ujedno zadnji na kojemu se spominje conductor ferrariorum, umjesto kojih se kasnije pojavljuju prokuratorii.³⁰ U vezi s tom arom pojavljuju se i neke zanimljive analogije Osijeka i Ljubije, npr. ara u Ljubiji podignuta je Majci Zemlji po Agatopovom viliku Kalimorfu; u Mursi je nađena jedina ara posvećena toj božici u južnoj Panoniji, iz početka III st.³¹, a također se, kao augur kolonije, pojavljuje Elije Kalimorf³²; neke are iz Ljubije liče arama iz Murse³³; prilikom povratka s Istoka 202. godine Septimije Sever je sa svojom porodicom vjerojatno nakon Sirmija posjetio i Mursu, kako to pokazuje natpis iz Osijeka;³⁴ dalji put bi ga vodio — ako je išao za Sisciju, kako tvrdi Sergejevski³⁵, najkraće preko Straviana (Gradac kod Našica), Inceruma

27. H. Dessau, o. c., br. 1859; po J. Marquardt, *Römische Staatsverfassung* II, Leipzig 1884, str. 551-cit. po D. Pinterović, *Nepoznata Slavonija*, OZ XIV—XV, str. 128, arcarius je u rimskoj vojsci bio viši računarski činovnik, kojemu je bio odgovoran dispensator, a obično su obojica bili slobodnjaci ili robovi.

28. D. Sergejevski, *Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — Arheologija, n. s. XVIII, 1963, str. 88 i 93.

29. Ing. R. Franjčić u svom rukopisu »Keltske ljevaonice i topionice željeza kod Osijeka« opisuje više peći za topljenje željeza, nađenih listopada 1934. godine na obali Drave kod Donjega grada, za koje on smatra da su bile iz keltskog doba; da li se tu proizvodnja željeza nastavila i u rimsko doba, nije sigurno.

30. D. Sergejevski, o. c., str. 92—97; I. Bojanovski, *Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora*, Arheološki radovi i rasprave, VIII—IX, Zagreb 1982, str. 106—116.

31. D. Sergejevski, o. c., str. 83; I. Bojanovski, o. c., str. 108 — za Ljubiju; M. Bulat — D. Pinterović, *Novi rimski natpisi iz Osijeka*, OZ XI, str. 87—88; ostalih par ara iz Panonije su iz Aquincuma i okolice, A. Mócsy, *Pannonia*, Pauly — Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband IX, Stuttgart 1962, 734; u samoj Ljubiji nađeno je čak osam žrtvenika toj božici!

32. CIL III 3291=10267; drugi Kalimorf u Panoniji poznat je još samo iz Ptuja, L. Barkóczy, o. c., str. 331.

33. Napr. I. Bojanovski, o. c., T. IV iz Ljubije, i D. Pinterović, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek 1978, T. XV, 2.

34. D. Pinterović, o. c., str. 63—64.

35. D. Sergejevski, o. c., str. 97—99.

(Tekić kod Slavonske Požege), Akva Balisa (Daruvara) i Variana (Kraljeva Velika).³⁶ Sergejevski dalje pretpostavlja da je Septimije Sever mogao s pratnjom iz Siscije ploviti Unom do sadašnjeg Bosanskog Novog ili Blagaja na Sani, gdje počinje ljubijsko rudarsko područje, te da je tom prilikom i posjetio rudnike, a zatim nastao za Salonu i morem u Italiju.³⁷ Ako povežemo da je Agatop bio godinu dana ranije — kako to slijedi po ari iz Ljubije — conductor ferrariorum na tom području, zatim podatke o velikim zloupotrebama koje su činili konduktori,³⁸ te da je Agatop bio zadnji na toj funkciji na tom području, mogli bismo zaključiti da je taj Septimijev posjet, i stanje koje je tamo zatekao, doveo do Agatopovog pada i nove organizacije rudnika.³⁹ Ako je to tako, onda bismo našu aru iz Osijeka mogli datirati prije 202. godine, dok je Agatop još bio u moći.

Sudeći po mramornom zavjetnom reljefu, posvećenom maloazijskom božanstvu Menu, koji je u II st.n.e. posvetio Agatop iz Kauale⁴⁰, vjerojatno predak Gaja Julija Agatopa, i naš je Agatop bio helenizirani Orijeentalac, kako je to i pretpostavio Bojanovski.⁴¹

Iz Panonije su poznata još samo dva Agatopa, oba iz Siska; prvi Aurelije Agatop, drugi Gaj Titije Agatop, augur ili augustalis coloniae Sisciae et Sarmisegethusae.⁴² U Sisku je imao staciju s arkarijem neki carski prokurator-praepositus splendidissimi vectigalis ferrariorum, odnosno predstojnik poreznog ureda za rudnike i topionice željeza⁴³, dok je Sarmisegethusa bila centar drugog rudarskog područja — Dekije (današnje Rumunjske);⁴⁴ njih je na neki način povezao spomenuti Gaj Titije Agatop, vjerojatno rođak našeg Gaja Julija Agatopa. Što se tiče arkarija Gamika, on je bio rob za nas nepoznatog porijekla, za čije ime nemamo analogija u Panoniji.

Nije nam poznato na koje se prekomorske provincije odnosila nadležnost Gaja Julija Agatopa; da su konduktori imali u zakupu rudarstvo više provincija, dokazuje nam natpis II. st.n.e. iz Virunuma u Noriku (današnja Austrija), po kojem je Kvint Septuej Klemens bio conductor ferrariorum Norika, Panonija i Dalmacije.⁴⁵

Dimenzije:

Visina 105,5, širina 52,5(45,5), debljina (nepotpuna zbog oklesanosti prednjih stupića) 34,5 cm; visina natpisnog polja 52 cm; visina slova prvi red 6,5, drugi 5, treći i ostali 4, zadnji 3,5 cm.

Inv. br. 18403, t.III.1.

36. Taj dio puta je nejasan; po J. Fitz, Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202. u. Z., AAA II, 1959, str. 237—263, cit. po D. Pinterović, Nepoznata Slavonija, OZ XIV—XV, str. 140, put je cara vodio iz Sirmija vjerojatno preko Murse za Lugio, Lussionum, Intercisu, Aquincum, Brigetio, Carnuntum i Vindobonu, zatim je ostavljajući dunavski limes skrenuo na Savariju, Poetovio, Celeju i Sisciju, a po D. Pinterović — 1. c. — možda i na Aquae Balissae (Daruvár); kraći put iz Murse za Sisciju naveden je prema I. Kukuljević-Sakcinski, Panonija rimska, Rad JAZU knj. XXIII, 1873, str. 126.

37. D. Sergejevski, 1. c.

38. Akademija nak. SSSR, Vsemirnaja istorija v desjati tomah, tom II, Moskva 1956, str. 648.

39. I. Bojanovski, o. c., str. 109; D. Sergejevski, o. c., str. 93 dalje.

40. S. Perowne, Rimska mitologija, Opatija — Ljubljana 1986, str. 106—107.

41. I. Bojanovski, o. c., str. 108.

42. L. Barkóczy, o. c., str. 330, br. 12 i 66.

43. A. Mócsy, o. c., 594.

44. A. Ocetea, Istorija rumunjskog naroda, Novi Sad 1979, str. 76—77.

45. D. Sergejevski, o. c., str. 93.

6. Mala ara od bijelog mramora, nađena kao i prethodna, sada u privatnom posjedu; običnog oblika, (gore i dolje bogato profilirana), natpisno polje je uokvirano. Sa strana su reljefni orlovi podignutih krila i glava okrenutih prema natpisnom polju.⁴⁶ Straga je ravna; oštećen desni donji ugao. U potpunosti sačuvani tekst natpisa u osam redaka glasi:

I(ovi). O(ptimo). M(aximo).ATE(IIano???) — ili AET(erno)
 C(aius). EQ(uiitius??). ARTEMI
 DORVS. AVG(ustalis). C(oloniae) M(ursae)
 PRO AELIA BR/V?/TVL
 LA. CONI(uge). ET. C(aio).
 EQ(uiitio??). VICTORE
 FIL(io)
 V(otum). S(olvit). L(ibens). M(erito)

Mali znakovi interpunkcija dolaze iza svih kratica, osim iza FIL u sedmom retku, iza kojeg je urezana palma grana, dok je ispred njega urezan znak u obliku srca ili listića. Ligature su dosta brojne, tako su već u prvom retku spojeni T i E (ili E i T), u drugom retku također T i E, u trećem R i V, te A, V i G. U četvrtom retku u ligaturama su R i O, A i E, i T i V(?), a u petom opet E i T. Osim toga, neka su slova uklesana manja od ostalih, tako I i S u »ARTEMIDORVS«, i u »AELIA«, O i I u »CONI(uge)« i O u »VICTORE«.

Problemi su već u prvom retku, gdje različito rješavanje ligature T i E, odnosno E i T daju različita rješenja za Jupiterov nadimak, ATE(IIano???) ili AET(erno); dok je prvo malo vjerojatno, drugo je vjerojatnije, i moglo bi se odnositi na sirijskog boga Jupitera Dolihenskog.⁴⁷ Gentilicij na EQ u drugom retku je nepoznat u Panoniji; mi smo ga razriješili »EQVITIVS« prema takvom kognomenu iz Tilurija (Trilja) u Dalmaciji,⁴⁸ što naravno nije sigurno. Cognomen »Artemidorus« poznat je u Panoniji iz Akvinkuma (Budimpešte),⁴⁹ a ukazivao bi na orijentalno porijeklo nosioca. Problemi opet nastaju kod kognomena supruge, koji je mogao glasiti »BRVTVLLA«. Međutim, između R i T, možda zabunom klesara, nema nikakvog znaka, dok se iza T vidi slabo označena kosa crta, vjerojatno od V u ligaturi s prethodnim T. Tako bismo imali Mursijku domaćeg porijekla, na što bi mogao ukazivati tako rekonstruiran cognomen, koji još nije zastupljen u Panoniji. Po tipu slova, koja su nešto izduženija i podacima koje smo naveli, mogli bismo ovaj natpis datirati negdje u prvu polovinu trećeg stoljeća.

Dimenzije:

Visina 68, širina 35, debljina 16, visina natpisnog polja 26, širina natpisnog polja 22, visina slova u prvih sedam redi — 2,4, u zadnjem — osmom redu — 3 cm. Privatni posjed; t. III. 2a-b.

7. Desni gornji ugao nadgrobne ploče od bijelog mramora, s jedne strane i dolje nepravilno odlomljen. Gornji rub je zakošen prema natrag, na desnoj strani je uz rub uski plitki žlijeb, straga odlomljena. Površina glatka, u nekim slovima

46. Sličan orao dolazi na bočnoj strani are iz Siska, J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, III, Vjes. hrv. arheol. muzeja IX, 1907, str. 95—96.

47. H. Dessau, o. c., br. 3014.

48. CIL III 2706=9724; radi se o vojniku porijeklom Italiku; iz 245. godine; na ovom mjestu ponovno zahvaljujem dr. Ivi Bojanovskom na pomoći kod tumačenja ovog i prethodnog natpisa.

49. L. Barkóczy, o. c., str. 343, br. 58.

tragovi crvene boje. Nađena u iskopu B 1 prilikom iskopavanja na Vijencu narodnih heroja Slavonije 1985. godine.⁵⁰

Ostatak natpisa glasi:
 /D(is). M(anibus). C(ai?). IVLII/PATERNI
 /QVI. VIXIT. A/NN(os). VII
 /C(aius). IVL(lus). PATERNVS. D(omo) AMA/NTINVS (???)
 /PR(inceps??) CIV(itatis??)/BR(eucorm). ET (???)
 /...../. PAREN
 /TES.FILIO.DVLCISSIMO???)

Slova su vrlo lijepa, i u nekima su sačuvani tragovi crvene boje. U sačuvanom ostatku natpisa nema ligatura, a malo veći jednostavni znakovi interpunkcija nalaze se u drugom i četvrtom retku, dok je na kraju drugog kitnjasto urezana, listolika interpunkcija. Natpis je vjerojatno počinjao u prvom retku uobičajenom formulom D.M. — na koju se nastavljalo ime preminulog djeteta. Dalje se nastavljalo ime oca, na koje se u četvrtom retku nadovezivala možda neka njegova titula ili funkcija, a zatim je u petom retku dolazilo nesačuvano ime majke. Natpis se vjerojatno završavao nekom uobičajenom formulom.

Cognomen Paternus dolazi u zapadnoj Panoniji i sjevernoj Italiji, naročito je čest na Zapadu. Pojavljuje se već rano⁵¹, a kako se na jednom od četiri poznata natpisa s Paternus iz Panonije pojavljuje rani carski gentilicij Julius, dopunili smo tako i PATERNI. Otac se onda mogao zvati C. Julius Paternus, iza čega je moglo doći DOMO ili NAT(ione) AMANTINVS, a zatim u četvrtom retku njegova titula PRINCEPS CIV(itatis) BR(eucorm) (?). U tom slučaju bi se radilo o nekom domorocu, čija je obitelj vrlo rano dobila rimsko građansko pravo, i koji je iz nekog razloga postao i princeps Breuka, moćnog plemena s područja današnje istočne Slavonije, koje je kasnije vjerojatno uključeno u municipij Cibala.⁵²

Po karakteru slova i zbog jednostavnog oblika ploče natpis bismo mogli datirati među najranije iz Murse, odnosno u kraj I ili početak II st. Ploča je na mjesto nalaza mogla biti donesena s nekog drugog mjesta kao spolia u rimsko doba, ili je tu postavljena nad grob kad je tu bio južni dio ranorimske nekropole s paljevinskim grobovima⁵³, na koju se početkom II st. proširio urbani teritorij kolonije Murse.⁵⁴

Sačuvane dimenzije:

Visina 29,8, širina 28,2, debljina 3,8 cm. Visina slova 3,5 cm.

Inv. br. 19624, t. IV, 1.

50. Prema Dnevniku iskopavanja nađen je 22. VII. 1985. u sondi 17 na dubini od 2,60 m uz neki recentni temelj.

51. L. Barkóczy, o. c., str. 320.

52. Po A. Mócsy, o. c. 604—610, domaće je stanovništvo nakon osvajanja organizirano u civitates peregrinae, čiji pravni položaj nije točno poznat. U najranije doba te civitates dospjele su pod nadzor rimskih oficira, zvanih praefecti civitatis. U flavijsko doba, kod nekih civitates možda pod Trajanom, vojnički prefekti predali su svoje funkcije domaćim prefektima, te su otada civitates postojale kao autonomne teritorijalne zajednice pod nadzorom rimskog građanina domaćeg porijekla. Pored prefekta stajalo je plemensko vijeće, čiji su se članovi zvali principes. —Ukoliko je naše tumačenje kratice BR točno, onda bi se radilo o prvom spomenu civitas breucorum; ostaje nejasno kako je Amantin mogao postati principes Breuka, i kojim poslom je boravio u Mursi; iz Murse je poznat još jedan Amantinus (?) M. Vinicius (?), vjerojatno funkcionar kolonije Cibala (v. bilj. 13); za kognomen Amantinus vidi L. Barkóczy, o. c., str. 305; da je teritorij Breuka kasnije uključen u municipij Cibala, je naša pretpostavka.

53. Godine 1952. nađen je na Trgu V. Nazora paljevinski grob s jako oštećenim brončanim posudama. Inventar Arheološkog odjela, br. 6792; žarni grobovi nađeni su na tom prostoru i kod iskopavanja 1982. i 1988. (ne obj.), a također i na području Frankopanske ulice, južno od Vukovarske ceste 1985. godine (ne obj.); godine 1927. na Vukovarskoj cesti nađena stela vojnika legije X (J. Klemenc, Novi rimski vojnički natpis iz Osijeka, Vjes. Hrv. arheol. dr. XV. 1928, str. 271 dalje) pripadala je vjerojatno žarnom grobu.

54. D. Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978, str. 52.

8. Gornji dio are Jupiteru, Junoni i Minervi od bijelog mramora, običnog tipa, gore oštećen i profiliran; slična profilacija je vjerojatno bila i na nesačuvanom donjem dijelu; straga ravan. Cijela je površina priklesana zubačom. Od natpisa su sačuvana prva tri reda, s tim da je prvi red uklesan na najširem dijelu profilacije iznad natpisnog polja.

Sačuvani natpis glasi:

I(ovi). /O(ptimo)./ M.(aximo)

ET. IVNONI

ET. MINER

/VAE /

/ /

/ /

Jednostavni znakovi interpunkcija nalaze se iza »ET« u drugom i trećem retku; da li ih je bilo i u prvom retku, to se zbog oštećenja u sredini neda ustanoviti. U ligaturama su E i T u prvom i drugom retku, te I, N i E u drugom retku, a moglo ih je biti i u nesačuvanom donjem dijelu, gdje se navodilo ime dedikanta, njegova funkcija i uobičajena zavjetna formula. Slova su još lijepa i pravilna, pa tako možemo ovu aru u čast Kapitolinskog trojstva — drugu takvu iz Murse⁵⁵, koja je izvadena iz Drave, kod ostataka stupa rimskog mosta, zajedno s mnogim drugim nalazima u jesen 1985. godine, datirati oko polovice II st. Ona je u prvobitnoj funkciji stajala negdje u mursijskom hramu Kapitolinskog trojstva, a u Dravu je dospjela, zajedno s ostalima, kao ojačanje baze stupova mosta, nakon pobjede kršćanstva vjerojatno još u kasnoj antici.

Dimenzije:

Sadašnja visina 40, širina po vijencu 39, po trupu 31,5, debljina po vijencu 25, po trupu 25,5 cm, visina slova u prvom retku 6, u ostalim 4 cm.

Inv. br. 19629, t. IV, 2.

9. Ulomak donjeg dijela are od nešto lošijeg vapnenca, razbijene u komade, tako da se radi o jednom sa strane i straga nepravilno odbijenom komadu, na kojem su sprijeda sačuvani ostaci donja tri reda, kako slijedi:

/ / VC. ET. P(ublius). AE/L(ius). . . /

/ / CVM. SV/IS /

/ M/AXIMO. ET/ PATERNO?CO(n) S(ulibus)/.

VC u prvom sačuvanom retku se ne da protumačiti, dok se u nastavku istog retka, iako izlizano, da pročitati kratica P za praenomen Publius, i dalje AEL(ius), opet Mursijac domaćeg porijekla, čiji je predač dobio građansko pravo od Hadrijana, no cognomen mu se na žalost nije sačuvao. U zadnjem retku, ispod kojega je neznatni trag donje profilacije, bila je datacija, od koje se sačuvalo ime prvog konzula Maksima; ako je drugi bio, kako smo pretpostavili, Paternus, onda je ara bila postavljena 233. godine nekom božanstvu, vjerojatno Jupiteru, za zdravlje cara Aleksandra Severa.⁵⁶ Ovaj je ulomak izvučen iz Drave, kod stupa rimskog mosta 1985. godine, kao i prethodni. Na dataciju u prvu polovinu III st. ukazuju

55. Za prvu vidi M. Bulat — D. Pinterović, Novi rimski natpisi iz Osijeka, OZ XI, 1967, str. 90—91.

56. J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae, Vjes. Hrv. arheol. dr. n. s. VI, 1902, str. 71=CIL III 10254.

izdužena slova i uobičajeni mali znakovi interpunkcija u prvom i drugom sačuvanom retku. Od ligatura pojavljuju se uobičajene E i T u prvom, te V i M u drugom sačuvanom retku.

Sačuvane dimenzije: Visina 17, širina 35, debljina 11,5, visina slova 3,2; 3,5; i 3 cm.

Inv. br. 19630, t. V 1.

10. Ulomak gornjeg dijela velike masivne nadgrobne ploče (stele?) od lošijeg žućkastog rupičastog vapnenca, s malim ostatkom natpisa u tri retka, kako slijedi:

/D(iis)/. M(anibus)
/AVRELIAE?SE/CVNDA/AE/
/..... IS . /
/..... /

Da se radi o ulomku nadgrobne stele ukazuje i ostatak jednostavnog okvira gore. Slova su dosta lijepa te bi ukazivala na drugo, najkasnije početak III stoljeća. Znakova interpunkcija i ligatura nema. Nađen je na istom mjestu kao i gornji. Po malom preostatku natpisa moglo se samo suponorati žensko ime Secunda, kojemu je prethodilo vjerojatno Aurelia.⁵⁷

Sačuvane dimenzije:

Visina 38, širina 28, debljina 11 (s profilom 12,8), visina slova 6 cm.

Inv. br. 19631, t. V, 2.

11. Ulomak lijevog reljefno, bogato ukrašenog ruba natpisne ploče, od bijelog mramora, s ostatkom natpisa koji se ne da tumačiti:

.....
.....
I.....
P.....
II.....
.....

Preostala slova su vrlo lijepa i pravilna te bi odgovarala početku II st. Ustvari, dvostruki reljefno-krašeni okvir sastoji se od šireg vanjskog, s nizom vertikalnih stiliziranih volutnih vegetabilnih ornamenta, dok se uži unutarnji sastoji od horizontalnih srcolikih većih listova, između čijih vrhova su manje, skoro kružne površine s uskim nastavkom prema van.⁵⁸ Nađen kao prethodni.

Dimenzije:

Sačuvana visina 34, širina 22,5, debljina okvira 7,4, same ploče 4,2, visina slova 4,5 cm.

Inventarni broj 19632, t. VI, 1.

12. Donji dio are od bijelog pločastog mramora, kojemu je veći dio prednje strane odlomljen. Baza bogato profilirana, nađena kod stupa rimskog mosta u Dravi, kao i prethodni. Od natpisa sačuvala su se, i to nepotpuno, zadnja dva slova:

V. S

57. Iz Osijeka potječe nadgrobni natpis, CIL III 3284, na kojem se spominje Aurelius Secundus, centurio legije XIII gemine (danas izgubljen).

58. Bogato ukrašene, ali jednostruke okvire iz Murse imaju stele Avita i Primile, D. Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, T. XI, i T. IV; 1: ovo je dosad najluksuzniji takav primjerak.

Između slova nazire se jednostavni mali znak interpunkcije, a ispred »V« naziru se neznatni ostaci dva slova. Sudeći po izradi are i kvalitetu preostalih slova, mogla bi se datirati u prvu polovinu II, st.

Dimenzije:

Sačuvana visina 43, širina trupa 34, baze 42,5, debljina trupa 15,5, baze 19 cm; nepotpuna visina slova S je 4 cm.

Inv. br. 19633, t. VI 2.

13. Ulomak desnog ruba natpisne ploče, od žućkastog sitnozrnog vapnenca sa školjkicama u presjeku, vrlo jednostavno profiliran, straga glačan. Iz zbirke Piler.⁵⁹ Od natpisa sačuvalo se par slova u dva reda; i gornji dio jednog u trećem redu:

.....
 MI
 AN
 V

Radi se vjerojatno o ostatku nadgrobnog natpisa II ili III stoljeća, čija osječka provenijencija nije sigurna.

Dimenzije:

Visina 12, širina 10,5, debljina 4 cm, visina slova 3,7 u prvom, i 3,5 cm u drugom sačuvanom retku.

Inv. br. 12212, t. VII, 1.

14. Manja, gotovo kvadratična, nadgrobna ploča od lošijeg rupičastog vapnenca, s jednostavnim okvirom, gore, dolje i sa strane poravnana zubačom, dok je straga vrlo grubo priklesana. Nađena u proljeće 1988. na obali Drave kod Šećeranske pumpe, kamo je dovežena sa zemljom s nekog gradilišta u Donjem gradu.⁶⁰ Bila je slomljena u komade, ali je ponovno potpuno sastavljena u muzejskoj preparatorskoj radionici.

Veoma zanimljiv natpis u osam redaka u potpunosti je sačuvan, ali je zbog istrošenosti kamena teže čitljiv, naročito na početku četvrtog retka:

D(iis) M(anibus)
 AVR(elio). AGRIPP(A)E. EX.
 PROVINCIA. ARABIA.
 C(ivi?) CHIS(ensi?). SAHARENO
 QVI VIX(it). ANN(os) XXIIII
 M. AVR. BASS(us). EQ(ves). R?(omanus:)
 NEPOTI DVLCIS
 SIMO

Mali znakovi interpunkcije nisu adekvatno raspoređeni, te ne dolaze uvijek tamo, gdje bi ih očekivali. npr. nema ih iza D i M u prvom redu, ili iza ANN u petom retku. U ligaturama je uvijek A, V i R u AVR, dok ih drugdje nema. Da je površina kamena još kod urezivanja natpisa bila nepogodna za to, pokazuje veći razmak

59. Otkupljena od nasljednika Nevenke Piler 1975. godine. U toj zbirci su pored predhistorijskih nalaza iz njenog vinograda na Kraljevcu u Daljskoj planini, i antički nalazi većinom s terena bivšeg mlina »Karolina« u Donjem gradu.

60. U Muzej je dospjela krajem listopada ove godine iz školske zbirke Osnovne škole »Sara Bertić« u Donjem gradu. Zahvaljujemo učenicima Katarini Bebek, koja je našla ovu natpisnu ploču, i nastavnici N. Kujavec, čijim je zauzimanjem ista predana Muzeju.

između BASS. i EQ u šestom, i DVL i CIS u sedmom retku, gdje nalazimo veće udubljenje. Zbog istog razloga su i slova, koja su dosta loša, na nekim mjestima nemarnije izvedena, naročito u četvrtom retku, čiji je početak i najviše oštećen. Tu bismo očekivali nadimak provincije Arabije, Petrea, no umjesto toga imamo C. CHIS., koje smo pokušali razriješiti kao CIVI CHISENSI? Možda se tu radi o nekom nepoznatom gradu te provincije, osnovane 106. godine od Trajanja.⁶¹ Dalju teškoću zadaju kratice EQ. P. ili EQ. R? iza BASS(us), jer prva tu ne bi imala smisla, dok je druga kod nas neuobičajena. U svakom slučaju radi se o izvanredno zanimljivom spomeniku, u kojemu se prvi put kod nas spominje neki stanovnik provincije Arabije, kojega je sudbina odvela tako daleko od domovine. Spomenik mu je podigao djed ili stric Marko Auralije Bas, koji je osim rimskog građanstva, dobivenog od Marka Aurelija, ili Karakale, bio i rimski vitez. Jednostavni oblik ploče mogao bi se datirati i ranije, ali po karakteru slova i gentiliciju Aurelius ipak ide u III stoljeće.

Dimenzije:

Visina 40, širina 41,5, debljina do 6,4 cm, visina slova u prvom retku 3, u ostalim oko 2,3 cm. Natpisno polje — visina 31, širina 32 cm.

Inv. br. 19638, t. VII, 2.

Ova grupa natpisa je znatno i neočekivano obogatila naše znanje o stanovnicima rimske Murse, njihovim odnosima i funkcijama, vjerovanjima, mogućnostima i sklonostima, odnosno dala uvida i u razne vrste materijala, koje su koristile klesarske radionice kao i njihovu kvalitetu i repertoar od kraja prvog do polovice trećeg stoljeća. Predviđeni dalji radovi na vađenju preostalih kamenih blokova, bačenih uz stup rimskog mosta uz lijevu obalu Drave, mogli bi tu kolekciju još više obogatiti.

Mirko Bulat

NEUE RÖMISCHE INSCRIFTEN AUS OSIJEK

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden neue römische Inschriften an verschiedenen Steindenkmälern aus Osijek veröffentlicht, die nach dem Jahre 1974 entdeckt wurden und die bis heute hauptsächlich nicht publiziert wurden. Ausgenommen sind drei Inschriften, von denen zwei im Jahrbuch, Vinkovci veröffentlicht sind, die dritte ist für Saselov zbornik (Sasels Sammelband) gegeben.¹³ Es handelt sich meist um mehr oder weniger bewahrte Inschriften an Opferstätten, im kleineren Umfang um ebenso mehr oder weniger bewahrte Inschriften an Grabdenkmälern. Die beschrifteten Steine fand man unter verschiedenen Umständen auf dem Gebiet der Unterstadt Osijek — des ehemaligen Mursa bzw. südlich von der Unterstadt. Einige wurden aus der Drau 1983 und 1985 herausgeholt. Sie sind noch in römischer Zeit als Verstärkung der Säulenbasis für die römische Brücke in den Fluß geworfen worden.

61. P. Lisičar, *Grci i Rimljani*, Zagreb 1971, str. 481.

T, I

1

2

T, II

2

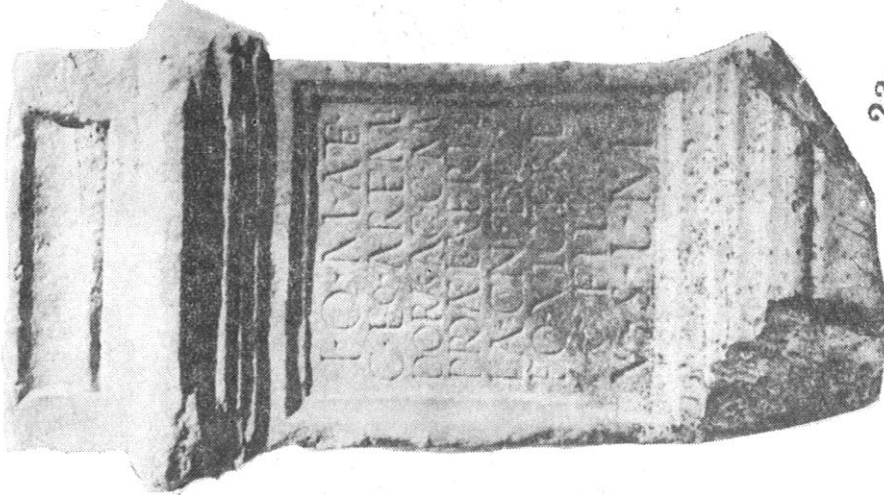
1

T,III

1

2a

2b

T,IV

2

1

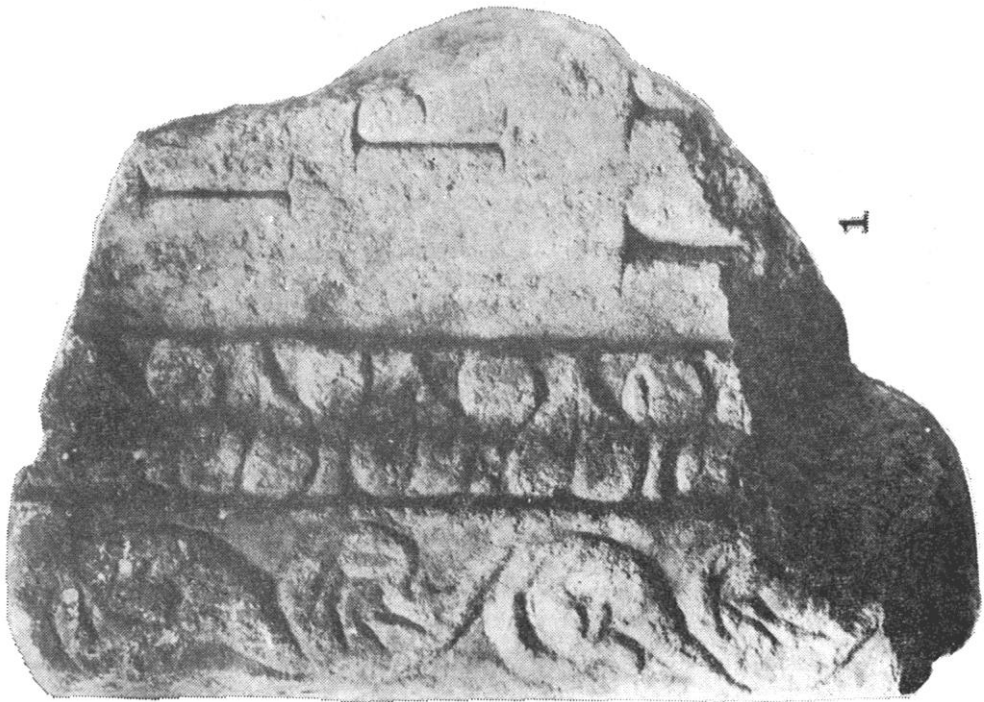

1

2

T, VI

T.VII

2

1